

**Salomon, Kim, 2020. *Jag anklagar...!*
De intellektuellas historia. Stockholm:
 Natur & Kultur.**

Anmälan av Daniel Braw

”Det tar ett par tusen år innan de intellektuella får en namnlapp. Sedan går det endast dryga hundra år innan deras epok tycks ha passerat”, skriver historikern Kim Salomon som en tillspetsad sammanfattning i *Jag anklagar...! De intellektuellas historia* (Salomon 2020: 231). Det är med andra ord historien om ett snabbt genombrott och en ganska snabb nedgång som skildras.

Som Salomon noterar i bokens inledning hänger uppgången för de intellektuellas inflytande samman med demokratiseringen. ”Intellektuella stödjer upprop, öppna brev och manifestationer som alternativ eller komplement till politikens traditionella kanaler för problemlösning. Nya sorters aktiviteter lanseras på demokratins och parlamentarismens startsträcka” (Salomon 2020: 13).

De intellektuella som företeelse är därmed redan från början paradoxal. Aktörer med ”djuprotad individualism”, som uppträder vid sidan om partier och organiserade intressen, gör sig gällande med en helt egen legitimitet. Strävan efter jämlikhet i fråga om politiskt inflytande utesluter inte en samtidig tendens till fördelning av inflytande enligt en helt annan logik. ”Frikännandet av Dreyfus bekräftar inte bara att engagemang lönar sig utan också att kulturellt kapital och status betyder auktoritet till och med i politiska frågor” (Salomon 2020: 13).

Salomons bok är historien om de ”intellektuellas” uppgång och fall som kategori. Som framgår av det inledande citatet, är det en mycket lång uppgång som skildras. Salomon väljer att följa den kulturhistoriska utvecklingskedjan under ett par tusen år för att sätta det samtida i relief, ett längre tidsperspektiv än någon annan bok om intellektuella har kunnat uppvisa (Salomon 2020: 19).

Detta perspektiv kan onekligen diskuteras. Om man med ”intellektuell” avser personer som besitter förnuft och som meddelar sina resonemang till omvärlden, är det otvivelaktigt att intellektuella har funnits i alla tider. ”De bär djurhudar, trollkarlshattar, toga, kåpa, peruk, frack, basker, trasiga jeans”, som Salomon uttrycker det (Salomon 2020: 224).

Å andra sidan är framställningens premiss att Zolas ingripande i Dreyfus-äffaren, som titeln anknyter till, verkligen markerar något nytt och säregt: ”I stor skala lanseras en ny mall för politiskt handlande” (Salomon 2020: 12). ”Att begreppet intellektuell får språkligt och kulturellt fäste och tränger in i

vardagens vokabulär säger [...] något om samhällsförändringarna och tidsandan där Dreyfusaffären och Émile Zola banar vägen” (Salomon 2020: 125).

Den analytiska nyttan av att utifrån denna förutsättning gå ett par tusen år tillbaka i historien är därmed oklar. ”Begreppet intellektuell är problematiskt att projicera bakåt i tiden eftersom det saknar resonans i dåtida föreställningsvärldar”, som Salomon uttrycker det (Salomon 2020:16).

Vad är det då som är nytt och utmärkande för de intellektuella i modern mening? Det är inte enbart eller främst frågan om ett idéinnehåll – intellektuella har, som Salomon beskriver, framfört de mest skilda ståndpunkter även om begreppet är förknippat med individualitet och självständighet i relation till tradition och institutioner. Snarare är det utmärkande ett nytt slags relation mellan författare, medium och publik. ”När kyrkan successivt utkonkurreras övertar de intellektuella i viss mån prästers roll som politisk, moralisk och kulturell kompass” (Salomon 2020: 113).

Denna upphöjda ställning kommer dock tidigt att användas för syften som redan i samtiden tedde sig tvivelaktiga och i efterhand är direkt svårbegripliga. ”Det som förvånar är inte att de intellektuella har del i tidsandan, utan att de blir dess byte i stället för att försöka påverka den”, som François Furet uttryckte det (Furet 2011: 27). I vad mån intellektuellas stöd till tyranner och diktaturer har bidragit till den snabba devalveringen av den moraliska auktoriteten och därmed till de intellektuellas förlust av inflytande är en fråga som väcks vid läsningen.

Salomon redogör utförligt och medryckande för hur intellektuella har positionerat sig i olika kontroverser. Definitionen av gruppen är generös: ”tiotusentals” intellektuella uppges till exempel ha besökt Sovjetunionen (Salomon 2020: 135). Begreppet intellektuell används också parallellt med termer som lärda, bildade och tankearbetare. Omfattningen av begreppet varierar dock på ett sätt som skapar viss oklarhet. Angående Tredje riket påpekas att nazismen lockade jämförelsevis få intellektuella och knappast heller hade något behov av dem (Salomon 2020: 145). Men som ett exempel på att intellektuella aktivt har kunnat medverka i planeringen av terror och illdåd, anförs senare att över hälften av deltagarna vid Wannseekonferensen hade doktorstitlar (Salomon 2020: 163).

Även om de intellektuellas tillkortakommanden får mycket utrymme, kvarstår bilden av intellektuella som en grupp som framför allt utmärks av sin kritik mot auktoriteter och samhällsnormer (Salomon 2020: 221) och därmed som ett slags hjältefigurer.

Hur kulturellt betingad denna uppfattning är antyds av en episod som orientalisterna Bengt Knutsson berättar i sina memoarer. Knutsson som var verksam i Jerusalem ombads ordna ett möte mellan en grupp svenska lärare och en muslimsk intellektuell, vilket han gjorde genom att bjuda in en läkare han var bekant – högutbildad och väl förtrogen med västerländskt språk och dess kategorier och uttryckssätt, med andra ord rimligen intellektuell. I mötet

uppstod dock en kulturkollision när frågan om trovärdigheten av Koranens paradisskildringar kom upp, en fråga som ur svenskt perspektiv var befogad men ur den intellektuelles synvinkel helt orimlig. Därmed uppfattades han inte längre som intellektuell. ”I den svenska och västerländska förståelsen av ordet ’intellektuell, intellectual, intellectuel’ (och andra europeiska varianter av samma ord) finns”, skriver Knutsson, ”ett avsevärt mått av ’ifrågasättare, skeptiker, tvivlare; N. B. i fråga om *allt*, inklusive det heliga. [...] Det muslimska associationsfältet skulle på intet sätt utesluta en självständigt tänkande individ, men det skulle *definitivt* utesluta en person som sätter *Guds* uttalanden, *Guds* absoluta auktoritet i fråga” (Knutsson 2014: 109).

Till slutet på de intellektuellas epok medverkar enligt Salomon ett flertal faktorer: informationsteknologin med dess kommunikationsmönster, marknadskrafterna, kändiskulturen, utopiernas försvinnande, populismens framgångar och slutligen demokratin försvagning (Salomon 2020: 226–228).

Även expertisens och forskningens dominans torde dock ha bidragit, vilket kan illustreras med år 2020. Under coronapandemin har frånvaron av intellektuella varit påtaglig. Debatten om vägvalen som pandemin har krävt har förts av forskare. Anspråken, berättigade eller ej, har varit att tala utifrån sakkunskap och expertis och inte utifrån allmänna filosofiska eller ideologiska utgångspunkter.

I medicintidskriften *The Lancet* konstaterade redaktören Richard Horton nyligen att en kris som covid-19 kräver reflektion över vad pandemin innebär för oss, hur den påverkar våra liv på ett djupare plan och vilka konsekvenser den kommer att få för vår framtid. ”Filosofer, inte forskare, skulle kunna vara till större nytta för oss om vi söker informerad reflektion” (övers. här). Det skulle med andra ord kunna vara en uppgift för intellektuella att ställa dessa frågor, frågor som enligt Horton borde vara centrala för vår offentliga debatt om pandemin och vår framtid efter pandemin. ”Men det är de inte”, konstaterar Horton (Horton 2021).

Detta är, som framgår av Salomons resonemang om övergången från generalister till experter, del av ett större mönster och en utveckling som har pågått under en längre tid.

Förskjutningen i kulturell status kan observeras i klimatfrågan, där att ”lyssna på forskarna” har varit en återkommande uppmaning. ”Lyssna på de intellektuella” har hörts mer sällan. ”Numera betraktas experternas kunskaper som en förutsättning för ett fungerande samhällsmaskineri”, skriver Salomon. ”I fokus står inte nödvändigtvis normativa frågor om hur det bör vara, utan i stället hur det är.” (Salomon 2020: 185).

I boken *The Tyranny of Merit: What’s Become of the Common Good* belyser Michael Sandel denna förskjutning med hjälp av en kvantitativ analys av Barack Obamas uttalanden som president. Fram till 1980-talet var det ovanligt att amerikanska presidenter använde ordet ”smart” annat än i generella termer.

Sedan dess har ”smart” dock kommit att användas som prefix till allt möjligt – bilar, vapen och skolor bland annat. Om politik var smart kom att tränga undan frågan om huruvida den var rättvis eller moraliskt riktig (Sandel 2020: 92-94). När politiken på detta vis töms på ideologiskt innehåll, och till och med frågor om krig och fred avgörs av huruvida ett specifikt krig kan anses vara ”smart”, har de intellektuella inte mycket att tillföra. Som Sandel konstaterar, förskjuts politikens tyngdpunkt från att övertyga till att överbevisa eller helt enkelt till att skapa incitament för människor att agera rätt utan att först behöva övertyga dem (Sandel 2020: 107-108).

Bakom denna förskjutning från intellektuella till experter ligger, som Salomon också belyser, dels statens och dess institutionernas ökande komplexitet, dels universitetssektorns expansion och allt tydligare tyngdpunkt på forskning. Något optimistiskt talar Salomon om de intellektuellas successiva omvandling till experter (Salomon 2020: 186). En annan tolkning skulle kunna vara att dagens strukturer helt enkelt belönar andra egenskaper än intellektuella dygder, och att personer som tidigare hade kunnat utvecklas till intellektuella idag väljer andra banor. ”Den akademiska näringskedjan med konferenser, peer review och workshops anses sakna beröringsytor med samhället i stort, och resultatet har blivit ett socialt skikt frikopplat från vad som händer utanför universitetets murar” (Salomon 2020: 188).

I den nyutkomna boken *Die Epistemisierung des Politischen: Wie die Macht des Wissens die Demokratie gefährdet* tar den i Österrike verksamme sociologen Alexander Bogner sig an liknande frågor som Salomon, men med andra förtecken. Intellektuella och experter framställs här som relaterade men närmast antagonistiska kategorier: de intellektuella träder fram när experterna har råkat i kris – just i samband med Dreyfusaffären – och på motsvarande sätt hänger dagens expertdominans samman med en kris för intellektuella.

Utöver de materiella förutsättningarna för att vara intellektuell idag, pekar Bogner på att de intellektuellas glansperioder var de faser då det var möjligt att entydigt ta parti för eller emot saker utan att i detalj behöva redogöra för varför rätten och sanningen stod på denna sida. Det är i slutänden en samhällelig värdekonsensus som ger de intellektuellas kritik dess udd. Ju mer fragmenterat samhället är, ju mer mångfacetterat och konfliktladdat värderingslandskapet är, desto svårare blir det att verka som intellektuell.

Dessa förändringar på vad som skulle kunna kallas tankarnas utbudssida möter samtidigt förändringar både av logistik och efterfrågan. Dessvärre är diskussionen om informationsteknologins förändring i Salomons framställning jämförelsevis kort och allmänt hållen, trots att det noteras att Gutenbergs uppfinning 500 år tidigare knappast har haft samma epokgörande betydelse (Salomon 2020: 199). ”Intellektuella blir på gott och ont mer jämbördiga med sina lyssnare och läsare samtidigt som spridningen av medieplattformar gör det svårare att tränga igenom bruset”, skriver Salomon (Salomon 2020: 200).

För de intellektuella, är dock intrycket av Salomons beskrivning, blir den tekniska utvecklingen ganska entydigt en förändring till det sämre: sämre möjligheter att nå ut, sämre förutsättningar att vinna gehör, sämre förutsättningar att föra den typ av samtal man vill föra. Det nämns inga exempel på intellektuella som likafullt har gjort sig gällande i det nya medielandskapet. Ändå skulle det ha legat nära till hands att uppmärksamma Jordan Petersons säregna framgångar som en illustration av vilken typ av genomslag en intellektuell kan ha idag, i stor utsträckning genom att använda sig av rörlig bild och sociala medier.

Förändringen på efterfrågesidan belyses även den sparsamt, trots att även den är genomgripande. De intellektuellas status sjunker i takt med att den allmänna utbildningsnivån stiger. ”Lekmän får större självförtroende och blir skickligare på att bedöma kvaliteten på sakkunnigas synpunkter och utmanar tidigare hierarkier”, skriver Salomon (2020: 200).

Denna utveckling hamnar i Salomons skildring dock i skymundan av företeelser som populism och utbredd kunskapsförakt. ”Ett livskraftigt folkstyre behöver sälta – med andra ord fria och oberoende intellektuella – för att inte fastna i tröga rutiner eller förlamas av korruption” (Salomon 2020: 233).

En annan tolkning skulle ha kunnat vara att stigande kunskaps- och utbildningsnivå i väljarkåren faktiskt innebär att demokratiska jämlikhetsideal i högre grad blir uppfyllda idag, att fler har möjlighet att delta i det offentliga meningsutbytet och att behovet av intellektuella ledstjärnor därigenom minskar.

Slutsatsen skulle rentav ha kunnat vara att företeelsen med utbildningsmässigt framstående enskilda personer som i kraft av sin lärdom, karisma och formuleringsförmåga utövar ett politiskt inflytande som går långt utöver den folkliga förankringen från första början har varit något av en paradox i demokratin.

Litteraturförteckning

- Bogner, Alexander, 2021. *Die Epistemisierung des Politischen. Wie die Macht des Wissens die Demokratie gefährdet*, Ditzingen: Reclam.
- Furet, François, 2011. *Slutet på en illusion: En essä om den kommunistiska tanken i tjugonde seklet*, övers. Per Magnus Kjellström. Stockholm: Atlantis.
- Horton, Richard, 2021. ”Offline: Thinking the pandemic”, *The Lancet* 2021-02-27, tillgänglig på [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(21\)00514-6/fulltext?rss%3Dyes](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(21)00514-6/fulltext?rss%3Dyes).
- Knutsson, Bengt, 2014. *Jag minns mitt Jerusalem: en svensk orientalist bland judar och araber*. Stockholm: Carlssons.
- Sandel, Michael J, 2020. *The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good?* New York: Farrar, Strauss and Giroux.